Els espais arquitectònics de la indústria i el comerç

Magda Bernaus i Vidal

Barcelona Quaderns d'Història, 8 (2003)

Els estudis d'història de l'arquitectura medieval mostren una clara preferència per les estructures monumentals. Tradicionalment, han centrat la seva anàlisi en les tipologies eclesiàstiques i palatines, en què convergeixen, d'una banda, l'habilitat tècnica i constructiva i, de l'altra, l'artisticitat. Així, els edificis utilitaris –entre els quals es compten la major part dels espais propis de la indústria i el comerç– han rebut una atenció historiogràfica molt menor. Entre les raons que han pogut conduir-nos a aquesta situació hi exerceix un paper clau la limitada monumentalitat de la majoria d'aquestes edificacions, i el fet que sovint segueixen tipus edilicis d'arrel popular, amb un escàs valor representatiu i simbòlic.

Tanmateix, aquest utilitarisme –que n'és el principal actiu i sovint l'única raó de ser– ha generat formes constructives aptes per ser contínuament reutilitzades, transformades i adaptades a nous usos. En altres paraules, reciclables, la qual cosa ha permès que alguns d'ells, més o menys desfigurats, hagin sobreviscut fins als nostres dies. L'altra cara de la moneda rau en el fet que la seva inherent simplicitat formal ha estat, també, un argument per justificar-ne la destrucció.

La valoració d'aquesta mena d'infraestructures ha estat igualment condicionada per l'associació del concepte d'*utilitat* amb els de *simplicitat constructiva i formal* i de *descurança estètica*. Sorprèn, però, que a l'època gòtica molts dels edificis que s'emmarquen en aquestes categories, d'una manera especial els que pertanyen a l'àmbit públic, van ser elogiats per aquesta conjunció dels vessants utilitari i formal, fins al punt que es van considerar "*nobleses de la ciutat*".

De totes maneres, només quan sorgeix un grup social ben establert i capaç d'impulsar-ne la creació veiem aparèixer les primeres construccions que volen transcendir el caràcter merament funcional per assolir-ne un de més pròpiament representatiu. Així, els mercaders conceben un centre que serveix per a la contractació i que alhora representa el poder de la seva activitat. Per les seves ambicions estètiques i pels seus components estilístics, no dubtem a situar

la Llotja de Barcelona en un lloc preeminent dintre de l'art del seu temps, el gòtic, i dintre de l'àmbit meridional d'aquest estil.

A la Baixa Edat Mitjana, moltes construccions es van relacionar, d'una manera o d'una altra, amb les activitats comercials i industrials. Així i tot, no sempre van arribar a generar tipologies concretes, i sovint es van limitar a adaptar els espais disponibles a les necessitats noves. No té sentit, doncs, pretendre fer aquí un inventari exhaustiu d'aquestes construccions. La nostra aproximació vol plantejar només l'interès que, per motius diversos, tenen alguns d'ells, i aplegar les aportacions bibliogràfiques i dades documentals disperses que s'haurien de tenir en compte a l'hora de fer-ne l'estudi. D'altra banda, som conscients que la voluntat de mantenir un plantejament proper a la conferència que va donar origen a aquest article va en detriment de l'aproximació monogràfica, un estudi que haurà de ser reprès per tal de plantejar l'evolució constructiva, especialment en casos tan singulars com ara el de les Drassanes o el de la Llotja.[1]

Manufactura i indústria a la Barcelona baixmedieval

Instal·lacions privades: obradors i tallers artesanals

En els segles del gòtic, l'activitat laboral menestral solia ser individual, familiar a tot estirar, i es duu a terme generalment al si de l'espai domèstic. Atès que a hores d'ara la desaparició de la Barcelona preindustrial és un fet, una contribució destacable al seu coneixement es pot derivar de l'estudi dels inventaris de menestrals de diversos oficis. La revisió d'aquests documents permet endevinar la disposició dels obradors i suggerir que, en la major part dels casos, el treball no dóna lloc a una arquitectura específica, sinó que, com a molt, es pot parlar d'una adaptació a les necessitats particulars de cada ofici de l'obrador o taller ubicat a la planta baixa de la casa, amb sortida directa al carrer.[2] A més a més, les activitats de fabricació i venda no sempre es diferencien, i l'àmbit de l'obrador s'eixampla cap a la via pública; s'hi instal·len bancs o taules, permanents o plegadissos, i es protegeixen de les inclemències del temps mitjançant veles. En les àrees de mercat més saturades, com ara la de l'antic Mercadal –l'actual plaça de l'Àngel–, aquesta situació acaba adquirint

1. Nombrosos espais de la Barcelona de la Baixa Edat Mitjana es relacionen d'una manera o d'una altra amb la indústria i amb el comerç. Encara que no ens hi referirem, volem destacar l'atenció que han suscitat les instal·lacions de les cases gremials i el port. Vegeu: Joan AINAUD, José GUDIOL i Frederic-Pau VERRIÉ, *Catálogo Monumental de España. La ciudad de Barcelona*, Madrid, CSIC, 1947, pàg. 313-319; Joan ALEMANY, *El Port de Barcelona,* Barcelona, Port de Barcelona, 1998.
2. Vegeu, per exemple, una selecció d'inventaris de cases de menestrals d'oficis diversos on s'aprecia com l'entrada, que solia tenir un pou i era l'espai més ampli de la casa, feia d'obrador (Teresa-Maria VINYOLES VIDAL, *La vida quotidiana a Barcelona vers 1400*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1985, pàg. 62-70). Per als adobadors, que, a més de taules i utillatge menor, tenen a la botiga de la planta baixa clots excavats a terra, vegeu Josep M. TORRAS RIBÉ, *Curtidores y tenerías en Cataluña: organización de un oficio pre-industrial (siglos XIV-XIX)*, Vic, Colomer Munmany, 1991, pàg. 222-223.

un caràcter permanent: en un procés ja consolidat al llarg del segle XIII, la taula situada enfront de l'obrador es cobreix, i posteriorment s'hi edifiquen nous obradors al damunt.[3]

Algunes professions concretes exigeixen instal·lacions que desborden les possibilitats espacials i materials, tant de l'espai domèstic com de l'àmbit públic més immediat, i generen instal·lacions comunals.[4] A més a més, el fet que alguns processos relacionats amb l'elaboració de teixits i de pells siguin contaminadors condiciona la ubicació dels obradors, i la necessitat imperiosa de disposar d'un corrent d'aigua que s'emporti la brutícia explica la seva proximitat al Rec Comtal. Encara que a Barcelona res de tot això no ha subsistit, la continuïtat i immutabilitat dels processos de treball fins ben entrat el segle XVIII fa possible assimilar algunes instal·lacions d'època moderna als seus antecedents medievals, i en aquest sentit sí que disposem d'exemples a la rodalia de la ciutat que han assolit un valor representatiu.[5] D'altra banda, la recent descoberta en el subsòl del mercat del Born d'un ampli sector de la trama urbana d'origen baixmedieval ens pot ajudar a il·lustrar el limitat coneixement material dels espais del treball menestral. Una part de la superfície excavada –encara pendent d'un estudi i una anàlisi profunds– correspon a tallers propis d'indústries contaminadores que aprofiten el corrent d'aigua del Rec Comtal, i alguns d'ells s'han identificat com d'època gòtica.[6]

Recollint el que s'ha dit fins aquí, podem afirmar que les instal·lacions preindustrials privades tenen un fi únic i exclusiu: el servei a una funcionalitat pro-

3. Teresa VINYOLES I VIDAL, «Ús social de l'espai a la Barcelona gòtica», dins *La Barcelona gòtica*, Barcelona, Museu d'Història de la Ciutat, 1999, pàg. 57-98, especialment, pàg. 76; Pere ORTÍ GOST, *Renda i fiscalitat en una ciutat medieval. Barcelona, segles XII-XIV*, Barcelona, CSIC, 2000, pàg. 83.
4. Per als diferents oficis i sectors econòmics de la Barcelona medieval, vegeu Agustí DURAN I SANPERE, *Barcelona i la seva història*, Barcelona, Curial, 1973, vol. II, pàg. 261-502. Eren de propietat privada els locals que, el 1395, va llogar vora el Rec Comtal una companyia de tintorers; hi havia un obrador amb tot el material necessari, taules i bancs a l'entrada, i una terrassa i un porxo on eixugar els draps. També eren de propietat privada els "tiradors" o estiradors, entre el Rec Comtal i la muralla, on mitjançant torns i pals els draps s'estiraven fins que aconseguien les mides reglamentàries. Algunes organitzacions gremials disposaven d'instal·lacions per als seus associats; és el cas, per exemple, de les dels assaonadors, destruïdes en el segle XVIII (Claude CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462, un centre econòmic en època de crisi*, Barcelona, Curial, 1977-1978, vol. I, pàg. 479-480 i 492-495; TORRAS RIBÉ, *Curtidores y tenerías...*, pàg. 230-231).
5. Ens referim principalment a l'adoberia de Cal Granotes d'Igualada, que aprofita l'aigua del riu per a les basses i els clots de la planta baixa, i que disposa de sales ombrívoles i ben airejades a la planta superior per a les operacions d'allisatge i assecatge (TORRAS RIBÉ, *Curtidores y tenerías...*, pàg. 226-229). A nivell arqueològic, recentment s'ha donat a conèixer un altre exemple d'edifici medieval adaptat a adoberia entre els segles XVI i XVII (Jaume BADIAS i Oriol SAULA, «Un complex preindustrial dels segles XVI i XVII a Tàrrega», dins *1er Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya. Actes*, Barcelona, ACRAM, 2000, pàg. 48-53). Vegeu també l'inventari d'una adoberia municipal barcelonesa del final del segle XVIII a J. M. SANS FERRAN, *Una teneria municipal en la Barcelona del siglo XVIII*, Vic, Colomer Munmany, 1965, pàg. 73-77.
6. Vegeu un breu resum de la intervenció arqueològica i dels seus resultats a: Pere Lluís ARTIGUES CONESA i Antoni FERNÁNDEZ ESPINOSA, «Les intervencions arqueològiques a l'antic mercat del Born de Barcelona», *Seqüència* (Barcelona), 12 (jun. 2002), pàg. 4-7.

ductiva. Al mateix temps, esdevenen exemples de construcció o d'arquitectura popular escassament conservats, mal coneguts individualment i, en conseqüència, rarament analitzats des del punt de vista de la seva tipologia arquitectònica.[7]

Instal·lacions públiques

La seca o fàbrica de la moneda

A l'època preindustrial no és gens habitual trobar fàbriques enteses com a espais únics en què es duen a terme els diferents processos; per això, la fabricació de la moneda a les denominades *seques* resulta en certa manera excepcional.[8] Segons suggereixen alguns inventaris, les diferents fases necessàries per transformar el metall en moneda s'efectuaven en un mateix edifici, si bé en departaments físicament diferenciats, entre els quals la casa de la fosa i la casa de la fornal o el forn. A més, malgrat que no descartem que, en algun moment, com en altres localitats la moneda s'hagi fabricat en espais domèstics o privats adaptats a aquesta finalitat, Barcelona aviat va disposar d'unes instal·lacions especials, potser perquè la ciutat va ser l'única seca reial permanent de Catalunya fins al segle XV.[9]

La menció més antiga que coneixem, del 1350, assenyala que la fàbrica es trobava en un lloc solitari i adequat. Segurament es tracta del mateix indret on, a mitjan segle XV, ja feia temps que hi funcionava, i on s'hi va estar fins al 1868 (entre els carrers dels Flassaders, de les Mosques i de la Seca). L'edifici que actualment ocupa aquest emplaçament, força alterat i ampliat al llarg del temps, poc o res no conserva de la seva fesomia original. Per això, encara que per la seva amplitud i diafanitat se n'ha equiparat el sentit espacial amb el de les Drassanes, les dimensions del solar inicial porten a relativitzar aquesta comparació. [10]

7. En constitueix una excepció l'estudi tipològic de les adoberies catalanes: l'autor conclou remarcant-hi la importància de les operacions que es feien a l'aire lliure i la dificultat d'obtenir una imatge clara de les edificacions pròpiament dites (TORRAS RIBÉ, *Curtidores y tenerías*..., pàg. 213-236).
8. Se sap, però, d'un intent d'implantació a Barcelona (1456) d'una sederia en una fàbrica al pla d'en Llull, on els treballadors duien a terme les seves diferents funcions al mateix edifici, i fins i tot alguns d'ells hi havien de residir (CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462*..., vol. II, pàg. 395-396).
9. A la fàbrica de moneda, sota la direcció del mestre de la seca, hi concorrien diferents operacions i hi treballaven artistes gravadors, fonedors, emblanquinadors, assajadors, escrivans i mestres de balança. Vegeu Felipe MATEU LLOPIS, «La técnica medieval de las acuñaciones monetarias», dins *Numisma* (Madrid), I (oct.-des. 1951), pàg. 69-74; M. CRUSAFONT SABATER, *Història de la moneda catalana*, Barcelona, Crítica, 1996, pàg. 194. Pel que fa a altres fàbriques de moneda hispànica medievals, vegeu J. LAMPÉREZ ROMEA, *Arquitectura civil española de los siglos I al XVIII*, Madrid, Saturnino Calleja, 1922, vol. II, pàg. 224-228. Per a les de la València gòtica, instal·lades en cases urbanes llogades i adaptades, vegeu Felipe MATEU Y LLOPIS, *La Ceca de Valencia y las acuñaciones valencianas de los siglos XIII al XVIII*, València, Vda. Miguel Sanchis, 1929, pàg. 44, 75 i 86.
10. Sobre la seca de Barcelona, vegeu AINAUD, GUDIOL i VERRIÉ, *Catálogo Monumental*..., pàg. 323-324; Luís CAMÓS, «La Casa de la Seca de Barcelona», dins *Barcelona. Divulgación Histórica*, V (1948), pàg. 106-110; Antònia Maria PERELLÓ, *L'arquitectura civil del segle XVII a Barcelona*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, pàg. 323-326; Josep Emili HERNÁNDEZ-CROS (dir.), *Catàleg del Patrimoni Arquitectònic Històrico-Artístic de la Ciutat de Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1987, pàg. 188, fitxa 322.

Els molins

El conjunt productiu del molí estava integrat per les canalitzacions procedents d'un corrent d'aigua regular, les basses i cups per emmagatzemar el líquid, i el casal, que contenia els molins pròpiament dits.[11] Els casals estan excepcionalment ben caracteritzats des del punt de vista tipològic, i es configuren sempre com a espais unitaris; en general, es tracta de sales rectangulars cobertes amb volta de canó apuntada o amb bigues de fusta sobre arcs diafragmàtics. Aquestes solucions es documenten en casals de molins de la Catalunya Nova construïts d'ençà del segle XIII, i també a partir de les excavacions arqueològiques que tenen lloc cada cop més freqüentment.[12] Cal destacar, així mateix, el paper que aquestes solucions, malgrat el seu caràcter popular, sembla que hagin tingut en la gènesi de les formes més característiques de l'arquitectura gòtica catalana.[13] Pel que fa a la ciutat de Barcelona, dels 14 casals de molins –12 de fariners i 2 de drapers– que hi havia a sobre del Rec Comtal al final del segle XIV, no en queda pràcticament res, si bé els imaginem semblants als de la resta del país.[14]

Un altre tret que evidencia el relleu que va tenir la infraestructura molinera és la semiespecialització d'alguns artífexs en qüestions hidràuliques. De vegades documentem mestres d'obres fent o avaluant les canalitzacions d'aigua

11. Jordi BOLÓS MASCLANS i Josep NUET BADIA, *Els molins fariners*, Barcelona, Ketres, 1983.
12. Com a estudis tipològics de grups de molins medievals, vegeu Francesca ESPAÑOL, «Els casals de molins medievals a les comarques tarragonines. Contribució a l'estudi de la seva tipologia arquitectònica», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), 1 (1980), pàg. 231-254; Francesc FITÉ I LLEVOT, «Un apropament a l'estudi dels molins del Montsec i la Vall d'Àger», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 4 (1983), pàg. 207-238. Vegeu igualment la memòria de la intervenció arqueològica d'Antoni RIGO JOVELLS i Empar GILI ABAD, *El Molí d'en Ribé. Un molí fariner baix-medieval. Santa Coloma de Gramenet, Barcelonès*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1992. Un altre bon exemple el trobem en algunes presentacions dedicades a aquesta qüestió en el *II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya* (18-21 d'abril de 2002, Sant Cugat del Vallès), Barcelona, ACRAM, 2003, vol. II.
13. Joan FUGUET SANS, «Contribució a l'estudi dels orígens del gòtic meridional: influència de l'arquitectura popular en les construccions templeres i cistercenques catalanes», dins *Miscel·lània en homenatge a Joan Ainaud de Lasarte*, Barcelona, MNAC i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998, vol. I, pàg. 225-236.
14. Per als molins medievals documentats al territori de Barcelona, vegeu: J. J. BUSQUETA RIU, *Una vila del territori de Barcelona: Sant Andreu de Palomar als segles XIII-XIV*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1991, pàg. 162-168; Lluïsa CASES *et al.*, «El nou casal de molins del Clot: un exemple de patrimoni reial a començament del s. XIV», *Finestrelles* (Barcelona), 2 (1990), pàg. 113-117; Pere ORTÍ GOST, «La construcció i explotació dels molins del Rec Comtal al s. XIV: els Casals dits de Bonanat Sapera (1328-1386)», dins *Actes del 1r Col·loqui d'Història de l'Alimentació a la Corona d'Aragó. II. Edat Mitjana*, Lleida, Institut d'Estudis Il·lerdencs, 1995, pàg. 81-94; ORTÍ, *Renda i fiscalitat...*, pàg. 244-385. Respecte a les restes que se'n conserven, Busqueta es refereix a les runes del casal del molí de Sant Andreu (antic molí de la torre de Bell-lloc), que remunta els seus orígens en el segle XIII i va ser utilitzat com a tal fins al segle XX (BUSQUETA, *Una vila del territori de Barcelona...,* pàg. 165). D'altra banda, Ferran Puig (Servei d'Arqueologia Urbana, Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona) ens informa que unes excavacions de final dels anys noranta a Sant Andreu, al sector del Rec Comtal, van posar al descobert els carcavans d'un molí: són de pedra picada i tenen arcades gòtiques.

dels molins, i són considerats experts en aquest camp.[15] Així, el famós Berenguer de Montagut és sol·licitat –juntament amb el fins ara desconegut constructor Ramon de Bruguera– per assessorar una comissió encarregada de deliberar sobre el repartiment de les aigües del Rec Comtal al sector dels nous casals de molins de Bonanat Sapera, i a participar en l'examen de les modificacions que aquesta comissió havia manat fer un cop els casals ja funcionaven (1330). La participació del mestre d'obres reial Bertran Riquer en els molins del Clot i de Sant Andreu (1302) confirma que la qüestió relativa a les conduccions d'aigua no es deixava a les mans d'un mestre de cases qualsevol. [16]

Una indústria naval: les Drassanes

Més sort historiogràfica i una més gran consideració estètica han merescut les Drassanes, l'espai on es van bastir els vaixells que van fer possible l'expansió territorial i política de la Catalunya baixmedieval. Al costat d'aquest component simbòlic i nacionalista, la imponent monumentalitat de la construcció ha fet que el conjunt hagi esdevingut el més prestigiós dels espais catalans medievals destinats a la indústria. Així i tot, les circumstàncies de la seva construcció i el procés que ha configurat l'edifici al llarg dels segles encara són mal coneguts, i s'ha de lamentar la manca d'una monografia que l'analitzi d'una manera detallada.[17]

La Drassana gòtica de Barcelona substitueix una instal·lació anterior, segurament molt rudimentària, situada entre el portal del Regomir i el mar.[18] Hau-

15. Recentment s'ha posat en relleu la importància de "l'art del livell" –obres d'anivellament de les aigües– a la València medieval. Aquestes obres exigien grans coneixements de geometria, per això solien pertocar als millors mestres d'obres, i van arribar a donar lloc a un cos d'especialistes en hidràulica (Artur ZARAGOZÁ, *Arquitectura gótica valenciana. Siglos XIII-XV*, València, Generalitat Valenciana, 2000, pàg. 204-206).
16. El 1318 Berenguer de Montagut dirigia la construcció del Pont Nou de Manresa, i el 1333 encara va cobrar –per mitjà d'un procurador– 150 sous per aquesta obra, motiu pel qual s'ha proposat que en fos també l'autor del projecte (J. SARRET I ARBÓS, *Art i artistes manresans*, Manresa, Impremta i enquadernacions de Sant Josep, 1916, pàg. 106). Per a la seva activitat al Rec Comtal, vegeu ORTÍ, *La construcció i explotació...*, i ORTÍ, *Renda i fiscalitat...*, pàg. 266-267. Pel que fa a la intervenció de Bertran Riquer als molins de Barcelona, vegeu Josep PUIGGARÍ, «Noticia de algunos artistas catalanes inéditos de la Edad Media y del Renacimiento», *Memorias de la Academia de Buenas Letras de Barcelona*, III (1880), pàg. 71-103 i 265-306, especialment pàg. 73; i Josep Maria MADURELL I MARIMÓN, «El palau Reial Major de Barcelona. Recull de notes històriques», *Analecta Sacra Tarraconensia*, XII (1936), pàg. 491-518, especialment pàg. 496.
17. A més de les contribucions bibliogràfiques esmentades en les notes que vénen, cal destacar-ne les contribucions següents: Antonio CAPMANY Y DE MONPALAU, *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, Barcelona, Cámara Oficial de Comercio y Navegación de Barcelona, 1961, vol. II, pàg. 45-48 (ed. original de 1779); Adolf FLORENSA, «Las atarazanas de Barcelona», *Revista Nacional de Arquitectura*, 142 (octubre 1953), pàg. 15-19; i Antoni RIERA MELIS, «Les Drassanes reials de Barcelona a la baixa edat mitjana» *Drassana*, 3 (1995), pàg. 4-8.
18. Els límits concrets d'aquesta drassana fixats per Sanpere i Miquel difereixen lleugerament dels que darrerament Ortí dóna per bons (carrers Fusteria, Gignàs, Regomir, Marquet i Mercè), per bé que admet la dificultat de precisar-los (Cfr. S. SANPERE I MIQUEL, *Rodalia de Corbera*, Barcelona, Imprenta de Henrich y Cia, 1890, pàg. 15-18, 26; ORTÍ, *Renda i fiscalitat...*, pàg. 116).

ria bastat fins al començament del segle XIII, però la posterior expansió territorial de la Corona catalano-aragonesa obligà la monarquia a dotar-se amb un recinte adient a la magnitud de l'empresa. Encara que el 1243 el rei ja va delimitar un tram de platja destinat a drassana al final de la Rambla, les obres no es van iniciar fins als temps de Pere el Gran (1276-1285). D'aquesta primera campanya, n'han perviscut integrades en la planta de l'edifici actual algunes restes, les quals suggereixen que es va bastir un gran pati descobert rectangular d'uns 50 x 60 m, obert per la banda de mar i tancat pels altres tres costats. Adossats als murs hi havia porxos amb pilars i arcades de pedra que haurien funcionat com a magatzems i obradors, i els angles del conjunt estaven protegits per torres de planta rectangular emmerletades.[19]

Tot i les seves mancances, aquest gran pati descobert va servir per preservar les naus i els estris necessaris per a la seva construcció i reparació durant més d'un segle. Ja en el segle XIV, queda constància documental dels esforços de la monarquia per cobrir les instal·lacions i, així, evitar el deteriorament de les galeres. Tanmateix, les nombroses dotacions econòmiques i materials a l'obra –per part tant d'Alfons el Benigne com de Pere el Cerimoniós– devien resultar insuficients, perquè sembla que poca cosa es va dur a terme, tret de les imprescindibles reparacions d'urgència.[20]

Al tercer quart del segle XIV es constaten nous intents de la monarquia, i alhora del municipi, d'aconseguir unes drassanes en condicions.[21] No és, però, fins al darrer quart de segle que les expectatives es fan realitat: el rei i la ciutat signen uns capítols (1378) pels quals, a canvi d'un ús compartit de les instal·lacions, col·laboren en la construcció d'una part de l'edifici que, amb variants, ha arribat fins als nostres dies. D'entrada, s'hi ordena desfer alguns "*pilars, archs e edificis*" construïts recentment, i al mateix temps s'afirma que ja està preparat "*tot lo pertret e aparell*" necessari per a la coberta; aquestes dades poden interpretar-se en el sentit d'un canvi de plans respecte a una campanya ja inicia-

19. La cèdula reial de Jaume I, datada del 1243, la transcriu CAPMANY, *Memorias históricas...*, II-I, pàg, 19-20, doc. 9. Identifiquen aquesta campanya constructiva AINAUD, GUDIOL i VERRIÉ, *Catálogo Monumental...*, pàg. 280.
20. Per a les rendes assignades a la construcció de l'edifici sota els regnats d'Alfons el Benigne i Pere el Cerimoniós, vegeu Josefina MUTGÉ VIVES, *La Ciudad de Barcelona durante el reinado de Alfonso el Benigno, 1327-1336*, Madrid-Barcelona, CSIC, 1987, pàg. 8-10; Josefina MUTGÉ I VIVES, «Les Drassanes de Barcelona en temps d'Alfons el Benigne i de Pere el Cerimoniós», dins *Història Urbana del Pla de Barcelona (Actes del II Congrès d'Història del Pla de Barcelona, 6-7 de desembre de 1985)*, Barcelona, Institut Municipal d'Història i La Magrana, 1989, pàg. 303-314, especialment pàg. 303-314; i Josefina MUTGÉ, «Progreso urbano de Barcelona en el s. XIV», *Archivio Storico del Sannio*, 1-2 (gener-desembre 1996), pàg. 85-98, especialment pàg. 94-97.
21. El 1348 el municipi va encarregar l'obra de la drassana vora el porxo de la Peixateria, i encara que es creu que no es va arribar a construir, tenim indicis que el 1394 s'hi fan obres, potser de reparació (AINAUD, GUDIOL i VERRIÉ, *Catálogo monumental...*, pàg. 278; BRUNIQUER, *Rúbriques...*, vol. IV, 1915, pàg. 228). D'altra banda, el 1373 es constata un intent reial fracassat d'aixecar una drassana vora el portal de Sant Daniel (Francesc CARRERAS CANDI, «Les Dreçanes barcelonines. Sos inventaris y restauració», *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 392 (gener 1928), pàg. 13-28; 393 (febrer 1928), pàg. 60-69; 394 (març 1928), pàg. 91-106; 395 (abril 1928), pàg. 138-146; 396 (maig 1928), pàg. 183-194; 397 (juny 1928), pàg. 210-228; especialment 392, pàg. 17.

da, probablement la de cobrir el vell pati descobert. La col·laboració entre les institucions fa possible emprendre un projecte de major envergadura a partir de la vella drassana reial, i s'opta per ampliar-la, potser aprofitant també un pati que hi havia entre les Drassanes i la Rambla. A més a més, la unió dels esforços explica que la ciutat –que ja s'havia fet càrrec d'iniciar l'emmurallament del conjunt per la banda de Montjuïc– es comprometi a acabar de "*murar, vallejar i enfortir*" la part exterior de la drassana vers la muntanya, a col·laborar en la construcció de la coberta de l'edifici amb pilars, arcs de pedra i teulades de teula, i a aixecar els magatzems i obradors per als oficials.[22] Les obres van ocupar els darrers anys de la dècada dels setanta i els primers anys de la següent; almenys sabem que, el 1383, es duien a terme sota la direcció del mestre d'obres Arnau Ferrer i del mestre fuster Joan Janer. Al llarg d'aquesta campanya les Drassanes es van constituir com un recinte que ampliava considerablement l'anterior, i que, des de la ribera de la mar i en direcció terra endins, venia configurat, segons la documentació, per tres cossos: en primer lloc, vuit naus de longitud suficient per allotjar una galera cadascuna, que ja estaven quasi cobertes al maig del 1381; a continuació, un pati descobert una mica més llarg que una galera, per il·luminar les naus i funcionar com a taller i magatzem; finalment, vuit naus més, també aptes per conservar una galera cadascuna, cap a la part interior de les Drassanes, el primer arc de les quals es tancà al setembre del 1383.[23]

Aviat es tornà a pensar en l'ampliació el recinte: el 1390 Joan I signa una nova concòrdia amb els consellers per la qual el primer cedeix a la ciutat les multes de les naus que comerciaven amb orient, i en canvi d'això, el municipi es compromet a invertir aquests diners en l'engrandiment i la conservació de l'edifici i de les galeres reials, i al mateix temps a aixecar una residència reial al sector. S'ha proposat que corresponguin a aquesta campanya les dues naus adjacents de l'angle N del conjunt, una amb arcs de pedra semicirculars i l'altra,

22. Publica els acords entre la ciutat i la monarquia Capmany (Capmany, *Memorias históricas...*, vol. II-1, pàg. 309-313, doc. 209). El Consell Municipal hi havia de contribuir amb una única quantitat de 10.000 florins, i la monarquia hi posava, de moment, 7.000 florins, però es comprometia d'agafar al seu càrrec tota despesa que ultrapassés aquestes sumes. Així i tot, només dos anys més tard (1380) va resultar necessari que els consellers assignessin a l'obra l'impost destinat a la construcció de la Llotja, perquè altrament no hi havia forma d'enllestir la coberta. També es va oferir a la Diputació del General la participació en l'empresa, però sembla que finalment no hi va contribuir (Carreras, «Les Dreçanes barcelonines...», pàg. 18; Mutgé, «Les Drassanes de Barcelona...», pàg. 306).

23. Josep Maria Madurell i Marimon, «Pere el Cerimoniós i les obres públiques», *Analecta Sacra Tarraconensia*, XI (1935), pàg. 371-393, esp. pàg. 387-389, doc. 11-12; Ainaud, Gudiol i Verrié, *Catálogo monumental...*, pàg. 278-279; Duran i Sanpere, *Barcelona i la seva història...*, vol. II, pàg. 459-465, especialment pàg. 462. Encara que a partir de l'estudi de l'evidència constructiva s'ha acceptat que aquest cos mai no va tenir més de dos trams, hi ha una alternativa que, tot seguint la documentació, proporciona arguments constructius per creure el que aquesta ens diu (Ainaud, Gudiol i Verrié, *Catálogo monumental...*, pàg. 281; Institut de Tecnologia de la Construcció de Catalunya, *Anàlisi tècnica i funcional del patrimoni immobiliari municipal. El Raval*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1983, vol. II, pàg. 1-22, especialment pàg. 4-5). Vegeu, també en aquest sentit, la imatge de les drassanes que ens dóna a final del segle xvi Anton van den Wyngaerde (Richard L. Kagan, *Ciudades del Siglo de Oro. Las vistas españolas de Anton Van den Wyngaerde*, Madrid, El Viso, 1986, pàg. 166-173).

apuntats. Encara que la monumentalitat de l'escala que comunica els dos pisos en què es divideixen les naus sigui més pròpia d'una residència reial que no d'unes drassanes, disposem de notícies que asseguren que el palau mai no va arribar a ser una realitat. Tanmateix, fa poc s'han documentat arqueològicament algunes estructures que demostren que l'edificació principal del projecte palatí va avançar força. La confirmació dels capítols del 1390 (1408) indueix a pensar en una continuació efectiva de les obres.[24]

Alguns inventaris de les Drassanes de la segona meitat del segle XV i posteriors ens asseguren que en aquests moments, a més de les grans naus, el conjunt disposava d'altres espais –no necessàriament de construcció recent–, com ara diverses botigues (magatzems) i un escriptori.[25] Amb tot, és un fet que els canvis de titularitat i d'ús que van patir les Drassanes a partir del segle XV van comportar una sèrie de reformes destinades a condicionar-les a noves finalitats; entre les quals resulten particularment significatives el cobriment del pati amb arcs idèntics als dels sectors coberts preexistents, de manera que aquests quedessin comunicats; la construcció de la façana que mira al mar –originàriament quedava oberta–, la unió de les dues naus centrals en una de doble i l'afegit d'un cos oriental de tres naus. Ara bé, malgrat que les successives transformacions i ampliacions de l'edifici no deixen veure clarament què correspon a cada època, la funcionalitat del plantejament inicial i la seva concepció com a gran espai unitari fan que, estructuralment, no hagi estat mai necessari introduir canvis notables en el pla inicial.[26]

Avui, com en el segle XIV, l'espai de les Drassanes està configurat per una sèrie de naus paral·leles definides longitudinalment mitjançant arcades de pedra que, al

24. Vegeu la concòrdia del 1390 a CAPMANY, *Memorias históricas...*, vol. II-1, pàg. 347-350, doc. 237, i la confirmació d'aquests capítols el 1408 a F. UDINA, A. ARAGÓ i M. COSTA, *Privilegios reales concedidos a la ciudad de Barcelona*, Barcelona, Archivo de la Corona de Aragón (CODOIN, XLIII), 1971, pàg. 216, doc. 346. La identificació del sector corresponent a aquesta campanya correspon a Florensa (Adolf FLORENSA, «La 'Drassana' ou chantier de construction navale de Barcelone», dins DIVERSOS AUTORS, *L'architecture gothique civile en Catalogne*, Mataró, Minerva (Éditions de la Fondation Cambó), 1935, pàg. 28-36, especialment pàg. 33). Pel que fa al palau, vegeu la cessió del material preparat amb aquesta finalitat al novament fundat hospital, i la confirmació que a mitjan segle XV ja se'n descartà definitivament la construcció (AINAUD, GUDIOL i VERRIÉ, *Catálogo monumental...*, pàg. 279; *AHCB* (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona), 1C- XIV, *Obreria*, 27, s. f.). Per a la intervenció arqueològica de 2002, vegeu-ne unes primeres conclusions a Daria CALPENA I MARCOS, «Arqueologia a les Drassanes Reials», *Aspectes del Museu Marítim,* 9 (oct.-des. 2002), pàg. 4-5.

25. Ernest MOLINÉ BRASÉS, *Les costums marítimes de Barcelona, universalment conegudes per Llibre del Consolat de Mar*, Barcelona, Henrich, 1914, pàg. 369-373, apèndix XII (inventari de 1489); CARRERAS CANDI, «Les Dreçanes barcelonines...», 397, pàg. 210-222 (inventaris del 1465 i el 1484).

26. Vegeu un resum de les intervencions posteriors a FLORENSA, «La 'Drassana'...», pàg. 35-36, i AINAUD, GUDIOL i VERRIÉ, *Catálogo monumental...*, pàg. 279-280. A mitjan segle XX les Drassanes es van restaurar sota la direcció d'Adolf Florensa, i nombrosos afegits postmedievals en foren eliminats (Xavier PEIRÓ, «Adolf Florensa i el patrimoni arquitectònic de la ciutat de Barcelona. La seva labor en la restauració de monuments i conjunts urbans», dins Manuel RIBAS PIERA (coord.), *Adolf Florensa i Ferrer (1889-1968)*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 2002, pàg. 33-88, especialment pàg. 69-72). Respecte a la dificultat de distingir què correspon a cada època, fins i tot s'ha arribat a proposar que la major part del que veiem avui dia és fonamentalment obra del segle XVII (INSTITUT, *Análisi tècnica...*, pàg. 5).

mateix temps que separen les naus, sostenen els canalons que recullen l'aigua de la pluja. Els nombrosos suports presenten una secció rectangular, i no reben cap tipus de decoració escultòrica, tret d'alguns escuts reials i municipals –que han contribuït a la distinció de fases constructives dels diferents sectors– i una mena d'imposta al punt d'arrencada dels arcs. La coberta de cadascuna de les naus, suportada per arcs diafragmàtics de mig punt, és de fusta embigada a dos vessants i es troba recoberta de teules.[27] L'empenta perimetral dels arcs es transmet a uns contraforts exteriors senzills i despullats. Cap d'aquests elements no atorga al conjunt un caràcter excepcional, com tampoc no ho fan els permòdols, necessaris per recolzar les bigues de la coberta, ni l'ús de la pedra de Montjuïc, en carreus ben aparellats i lligats amb morter de calç, com a material constructiu fonamental.[28] Igualment, les dimensions monumentals de l'edifici tenen una justificació pràctica més que no simbòlica, derivada de les dimensions i la quantitat de galeres que les Drassanes havien d'aixoplugar.

Amb tot, les Drassanes de Barcelona són un magnífic exemple de les coordenades arquitectòniques vigents al context geogràfic meridional. S'inscriuen en una tipologia d'edificacions industrials d'orígens remots que, a la conca mediterrània i al llarg de l'Edat Mitjana, es caracteritzen per una sèrie de naus paral·leles rectangulars, llargues i amples, comunicades per arcs.[29] Al mateix temps, però, també estan ben tipificades en un sentit més restringit, perquè les seves característiques constructives i arquitectòniques, per bé que estrictament funcionals, entronquen directament amb l'esperit de la construcció gòtica meridional i constitueixen un altre exemple de gran espai unitari definit, en el nostre cas, mitjançant la repetició de grans naus adjacents.

Els espais del comerç

Si els espais medievals destinats a la indústria no han estat objecte d'una atenció especial, tampoc aquells que són propis de les activitats comercials no han tingut gaire fortuna historiogràfica. Malgrat que en general s'hi han dedicat pocs estudis, tant monogràfics com de conjunt,[30] els edificis relacionats amb la defensa dels interessos de la classe comercial conformen dintre d'aquest apartat un subgrup que, amb mancances, es revela en qualitat d'excepció: el grau de conservació de les llotges de comerç és relativament bo, i es manifesten per les se-

27. Duran i Sanpere desfà un antic equívoc que al·ludeix a la suposada construcció de les teulades de les Drassanes amb estany (Duran i Sanpere, *Barcelona i la seva història*..., vol. II, pàg. 460-461).
28. D'una banda, la pedra de Montjuïc és molt habitual a la construcció de Barcelona, i d'altra banda no s'ha d'oblidar que ja Vitruvi recomanava que les drassanes no es fessin de fusta per evitar el perill dels incendis (Marco Lucio Vitruvio Polión, *Los diez libros de Arquitectura*, Madrid, Alianza Editorial, 1995, pàg. 222).
29. Leopoldo Torres Balbás, «Atarazanas hispanomusulmanas», *Al-Andalus*, XI (1946), pàg. 175-209; E. Molina López, «Puertos y atarazanas», dins *Al-Andalus y el Mediterráneo*, Barcelona-Madrid, Lunwerg, 1995, pàg. 105-114, especialment pàg. 112.
30. Entre aquests, destaca el de Lampérez, que distingia entre aquells dedicats als tractes i les vendes, aquells que són seu d'institucions centrades en la defensa i els interessos de la classe comercial i aquells que van sorgir motivats per la intervenció del govern en les transaccions comercials (Lampérez, *Arquitectura civil española*..., vol. II, pàg. 195-248).

ves característiques com a veritables exemplars arquitectònics. A més a més, contrasten amb la pràctica inexistència d'altres mostres de construccions de caràcter comercial, que coneixem gairebé només des de la documentació.

Cal recordar que al llarg de la Baixa Edat Mitjana Barcelona va ser un centre fonamental per al comerç mediterrani. Aquesta situació va tenir una traducció física, tant en el camp urbanístic com en l'arquitectònic: a diferència del segle XII, en què no va existir una zona comercial compacta, a partir del segle XIII el barri marítim i comercial –la Ribera– va experimentar una expansió considerable. En un primer moment va ser el rei, que així participava de la nova riquesa, qui ho va promoure. Però tot seguit, en una política ben planejada de transformació de la façana marítima de la ciutat, el municipi va organitzar el sector i va desplaçar de la zona més propera a la línia central de mar algunes activitats i instal·lacions considerades inadequades (forques, fusters), tot deixant lloc a infraestructures pròpies del món comercial que es van anar bastint al llarg dels segles XIV i XV.[31]

Els alfòndecs del segle XIII

Un dels resultats més primerencs del comerç que s'activa a Barcelona a partir del segle XIII va ser l'aixecament dels alfòndecs. No en tenim cap resta visible, i es coneixen sols a través de la documentació, la qual ens confirma que es van ubicar fonamentalment a l'àrea reservada a la monarquia en urbanitzar la franja marítima.[32] Tanmateix, sabem que disposaven d'obradors coberts amb voltes (1203), com també d'un forn, obradors, cases, places i porxos (1258).[33] Tot això

31. Vegeu un panorama de l'economia ciutadana d'aquests segles a Gaspar FELIU, «Activitats econòmiques», dins Jaume SOBREQUÉS (ed.), *La formació de la Barcelona medieval*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana-Ajuntament de Barcelona (*Història de Barcelona*, vol. 2), 1992, pàg. 207-270. Per al paper i la intervenció de les institucions en aquesta nova riquesa i les seves conseqüències en el pla físic, vegeu Stephen P. BENSCH, «Poder, dinero y control del comercio en la formación del régimen municipal de Barcelona», dins Manuel ROVIRA SOLÀ i Sebastià RIERA VIADER (coord.), *El temps del Consell de Cent, I. L'emergència del municipi, segles XIII-XIV*, Barcelona, Arxiu Històric de la Ciutat, 2001 (*Barcelona Quaderns d'Història*, 4), pàg. 49-58, esp. pàg. 51-53, i Albert CUBELES I BONET, «L'evolució de les actuacions del Consell de Cent en matèria d'urbanisme al segle XV», dins el mateix volum, pàg. 128-145, especialment pàg. 135.

32. En un primer moment els monarques exploten directament els alfòndecs, i més endavant els cedeixen a particulars. El 1258, el rei Jaume I dóna als Montcada els seus tres alfòndecs a la ribera del mar, i la documentació dóna indicacions topogràfiques no del tot precises que interpretà Sanpere i Miquel. Recentment, Pere Ortí ha posat en relleu les mancances de la interpretació de Sanpere i Miquel, tot concloent que només un alfòndec reial pot ser emplaçat amb una certa exactitud, entre els actuals carrers d'Abaixadors, Plegamans, Canvis Nous i de la Nau. Un altre es trobaria segurament entre els carrers dels Agullers, de Portadores i del Consolat de la Mar, i el tercer vora aquest (Cfr. SANPERE, *Rodalia de Corbera...*, vol. I, pàg. 118-20, i vol. III, pàg. CCV-CCVII, prova XLI; ORTÍ, *Renda i fiscalitat...*, pàg. 116-118 i 125-131).

33. L'1 de juliol del 1203 el rei Pere d'Aragó i el seu fill Pere destinen 2900 sous a la construcció d'obradors coberts amb voltes a l'entrada dels alfòndecs barcelonins (Thomas N. BISSON, *Fiscal Accounts under the Early Count-Kings (1151-1213)*, Berkeley-Los Angeles-London, University of California Press, 1984, vol. II, pàg. 201-202, doc. 107). Bensch interpreta que aquests obradors envoltaven l'alfòndec (BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents...*, pàg. 209). Vegeu altres dades sobre la configuració concreta dels alfòndecs el 1258 a SANPERE, *Rodalia de Corbera...*, vol. III, pàg. CCV-CCVII, prova XLI.

porta a pensar no en edificis concrets, sinó en zones delimitades i protegides en les quals els mercaders estrangers es podien allotjar i guardar-hi les seves mercaderies; segurament també hi treballaven, i amb molta probabilitat hi actuaven, barrejats amb els mercaders, notaris, canvistes i representants d'armadors.[34]

Pel que fa a la seva disposició concreta, cal recordar que no es van inserir en una trama urbana preexistent sinó que, al contrari, van generar un nou sector urbà, parcialment arribat als nostres dies. Aquesta trama, al costat de les indicacions de la documentació i la toponímia de la zona, permet suposar que el carreró sense sortida denominat del Cap del Mont –que precisament es troba a l'única illa on amb tota certesa s'hi pot ubicar un alfòndec– és el resultat de la disposició del l'alfòndec original: es tracta d'una sèrie d'edificacions al voltant d'un espai descobert central que, alhora que les comunicava, permetia protegir-les i tancar-les. Probablement, sigui un recordatori del segon recinte el carrer del Fondet –que va subsistir fins a l'obertura de la Via Laietana–, amb entrada per l'actual carrer del Consolat i sense sortida, i igualment situat en una illa susceptible d'haver estat en els seus orígens un alfòndec. El proper carrer dels Orgues, d'estructura semblant, podria relacionar-se amb el tercer alfòndec, de situació incerta.[35]

És possible que els obradors, inicialment coberts per voltes i oberts a un pati central, patissin amb el temps ampliacions tant en horitzontal com en vertical, en un procés similar al que hem constatat als obradors de l'antic Mercadal (actual plaça de l'Àngel). Però és difícil parlar d'aspectes constructius i tipològics singulars, llevat de l'espai descobert central que dóna lloc a un conjunt d'edificacions comunicades i al mateix temps tancades a l'exterior. Així i tot, és suficient per agermanar els alfòndecs amb els seus paral·lels musulmans i hispanomusulmans –als quals ens condueix també l'etimologia del mot–,[36] en què el component determinant és també el pati porticat envoltat d'espais de venda i de serveis. Els mercaders forasters hi trobaven estatge i hi podien guardar les seves mercaderies, i agents i intermediaris també hi exercien la seva activitat, s'hi realitzaven les transaccions comercials pròpiament dites, i fins i tot s'hi practicaven activitats artesanals. Habitualment, eren construccions senzilles, si bé d'una manera excepcional podien arribar a una determinada sumptuositat, com

34. Per a l'activitat que es duia a terme als alfòndecs de Barcelona, vegeu Carme BATLLE, «La alhóndiga, centro comercial de Barcelona durante el s. XIII», dins Laura BALLETTO (ed.), *Oriente e Occidente tra Medioevo e Età Moderna*, Gènova, Glauco Brigati, 1997, pàg. 61-81.

35. Francesc CARRERAS CANDI, *La Via Layetana substituint als carrers de la Barcelona mitgeval*, Barcelona, Alberto Martín, 1913, pàg. 71-72; CARRERAS CANDI, *La ciutat de Barcelona...*, pàg. 368. Encara, recordem que el 1535 existia a Barcelona un carreró denominat de l'Alfòndec que donava a la plaça de les Cols i s'endinsava en una illa de cases, i que a la mateixa zona comercial de l'antic Mercadal, el 1268 el rei havia permès a Pere Ferrer erigir-hi un alfòndec vora el palau Reial, immediat a l'antic castell vescomtal i a la Freneria (*Manual de novells ardits, vulgarment apellat Dietari del Antich Consell Barceloní*, Barcelona, Henrich, 1895, vol. IV, pàg. 37; CARRERAS CANDI, *La ciutat de Barcelona...*, pàg. 369, n. 1.003).

36. Segons Coromines, el terme alfòndec o alfòndic prové de l'àrab hispànic *fundaq*, i aquest al seu torn de l'àrab *funduq* (Joan COROMINES, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona, Editorial Curial i Caixa de Pensions, 1980, vol. I, pàg. 186-187).

en el cas del *fundaq al-yadida* o Corral del Carbón, conservat a Granada.[37]

A l'alfòndec o hostal, aquell que regeix l'establiment –denominat hoste– adquireix en un primer moment un paper comercial important perquè, a més de donar allotjament al mercader estranger, li facilita les transaccions i, òbviament, en treu un profit econòmic. Però aquesta mediació comercial es va anar perdent a favor del corredor, i el segle XIV sembla haver estat el període de delimitació de les funcions de tots dos oficis, en coincidència amb la desaparició dels alfòndecs, l'aparició dels primers hostals i els primers intents de construir la Llotja.[38] Ja expressa clarament aquestes circumstàncies l'italià Simone d'Andrea Martini, al final del segle XIV: "*che qui no si tiene fondachi aperti, anzi si sta in Logia, dove sono gl'altri mercatori*".[39]

Els porxos

A la Baixa Edat Mitjana, una bona part dels tractes comercials a la menuda es realitzen al mercat, que aviat desborda els límits de l'antic Mercadal i s'escampa per tota la ciutat. Aviat, però, les institucions de govern intenten agrupar algunes activitats en sectors determinats, i estableixen punts de pas, de mesura i/o d'intercanvi concrets i obligatoris per a certs productes. Així, arran del control dels circuits comercials, s'imposa un ordre i al mateix temps es facilita la necessària recaptació d'impostos.[40]

Una tipologia edilícia és especialment característica en aquest rengle: el porxo. Es tracta d'una fórmula poc monumental i ben arrelada a la construcció popular, digna de ser esmentada per la seva ubiqüitat també a la Barcelona gòtica.[41] Es constitueix com una o més galeries paral·leles, porticades i dotades

37. Per als *funduks* nord-africans i hispanomusulmans, vegeu R. LE TOURNEAU, «Funduk», dins B. LEWIS, Ch. PELLAT i J. SCHACHT, *Encyclopédie de l'Islam*, Leiden-París, E. J. Brill, 1965, vol. II, pàg. 966-967; Leopoldo TORRES BALBÁS, «Las alhóndigas hispanomusulmanas y el Corral del Carbón de Granada», *Al-Andalus*, 11 (1946), pàg. 447-481. Pel que fa a l'origen tipològic i els precedents dels alfòndecs urbans medievals, vegeu Ennio CONCINA, *Architettura, arte e mercatura tra Levante, Venezia e Alemagna*, Venècia, Saggi Marsilio, 1997, pàg. 41-58.

38. CARRERAS CANDI, *La ciutat de Barcelona...*, pàg. 369; J.G. i A[gustí] D[uran] i S[anpere], «Los antiguos mesones barceloneses», *Barcelona. Divulgación histórica*, I (1945), pàg. 181-184, esp. pàg. 181; M. GUAL CAMARENA, «El hospedaje hispano-medieval», *Anuario de Historia del Derecho Español*, 1962, pàg. 527-541, esp. pàg. 528.

39. Es tracta d'un treballador de l'oficina barcelonesa del conegut mercader Francesco Datini, de Prato. Vegeu el document parcialment reproduït a CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462...*, vol. I, pàg. 49, n. 4.

40. Jordi COMELLAS SOLÉ, «El control de l'espai públic i d'intercanvi al mercat de la Barcelona baixmedieval», dins *III Congrés d'Història de Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1993, vol. I, pàg. 241-245. Per als diferents impostos que hi havia a la Barcelona del període comprès entre els segles XII i XIV, vegeu ORTÍ, *Renda i fiscalitat...*, pàg. 397-617.

41. Òbviament, hi ha altres fòrmules, com ara l'adaptació d'espais preexistents, per exemple el pis baix de la torre de na Conguera de la plaça del Blat, al mur vell de la ciutat, que es va adaptar per cobrar l'impost del cabassatge sobre el blat (*AHCB*, 1C-XIV, *Obreria*, 27, s. f.), o la botiga davant del pont d'en Campderà que la ciutat va llogar per reconèixer i bollar amb el senyal de la ciutat tots els draps de llana que s'hi feien (*AHCB*, 1B-XI, *Clavaria*, XI, 60, f. 101v, any 1442; 62, f. 114r).

d'una coberta sostinguda per columnes o pilars.[42] Un bon exemple de la configuració particular d'un porxo ens l'aporta el compte presentat al clavari municipal pels mestres d'obres Pau Mateu i Gabriel Pellicer al començament del segle XVI: les parets exteriors, fetes de pedra, tenen una alçada de 5 pams (és a dir, gairebé 1 m) i els corresponents fonaments, 8 pilars compartimenten l'espai intern i al mateix temps sostenen la teulada, i 20 pilars més situats sobre les parets exteriors envolten l'estructura. L'ampit o pedrís que revolta el porxo no és excepcional, com tampoc no ho és la pedra com a material dels elements de suport. Respecte a la coberta, algunes notícies suggereixen que es resolia mitjançant una encavallada de fusta i una teulada a quatre vessants recoberta de teules.[43] Malgrat l'esquematisme, els dibuixos del front marítim de Barcelona d'Anton Van den Wyngaerde, en què apareix representat el porxo de la Pescateria –davant del Portal Nou– ens en proporcionen un exemple visual, com també ho fa la porxada de Granollers, poc posterior (1586-1587) i potser amb aspiracions més representatives, però també basada en la tradició i sortosament conservada.[44]

La documentació municipal es refereix a diversos porxos que, amb denominacions semblants i sovint confuses, es van construir i utilitzar al llarg dels segles XIV i XV, tant per conservar el cereal com per exercir un control sobre el cobrament dels impostos que el gravaven.[45] La venda s'efectuava forçosament en dos únics indrets: la plaça del Blat o del Forment d'Amunt (antic Mercadal i actual plaça de l'Àngel), on arribava el blat transportat per terra; i la plaça del Blat o de Forment d'Avall o de Mar, que centralitzava els blats arribats per mar, i que tenia major volum d'activitat. El primer porxo que documentem vora la platja de la Ribera –la qual funciona, durant una bona part de la Baixa Edat Mitjana, com a port– és el "*porxo nou a la mar*"; es documenta ja el 1314, i es va pavimentar el 1320. La construcció d'un altre porxo al darrer quart del segle XIV (sobre el qual ens detindrem més endavant) permet identificar el del 1314 amb el "*porxo vell de la mar*" i amb el "*portici veteris dicte civitatis in quo venduntur civate*" que necessita una reparació el 1400, i al qual el 1422 se li refà la teulada amb 200 teules. El 16 de novembre de 1441 encara estava dempeus, i potser és el mateix que el 1452 es defineix com "*una gran teulada deius la qual ha algunes botigues qui antigament solien servir per acordar, e en una part hi és*

42. El resultat normal del llatí *porticus* (galeria porticada) és, en català, porxo, terme que designa aquells espais coberts sostinguts amb galeries o pilars (COROMINES, *Diccionari etimològic...*, 1986, vol. VI, pàg. 725).

43. El compte, amb una inscripció moderna que el data del 1520, es refereix a un porxo per al forment construït a la vora del mar (*AHCB*, 1C-XIV, 28, full solt). Vegeu altres notícies sobre els elements constitutius dels porxos a *AHCB*, 1B-XI, 24, f. 178r; 1B-V, *Ordinacions Especials*, 2, f. 30v; 1C-XIV, 5, f. 3r.

44. Vegeu els dibuixos, publicats, a KAGAN, *Ciudades del Siglo...*, pàg. 166-173. Pel que fa a la porxada de Granollers, obra del mestre Bartomeu Brufalt, té planta rectangular, i 15 columnes de pedra d'ordre toscà que sostenen una coberta d'estructura de fusta a 4 vessants recoberta exteriorment de teules (Jaume SESÉ, *La Porxada. Granollers al segle XVI*, Granollers, Ajuntament de Granollers, 2001 (2ª ed.)).

45. Sobre la importància dels cereals en el segle XIV, vegeu Eva SERRA, «Els cereals a la Barcelona del s. XIV», dins *Alimentació i societat a la Catalunya medieval*, Barcelona, CSIC (*Anuario de Estudios Medievales*. Annex 20), 1988, pàg. 71-107.

lo porxo de la civada e lo carregador dels flaquers", que es trobava aleshores davant la Llotja i que es volia enderrocar per fer "*una bella plaça*".[46]

El vell porxo era insuficient el 1380, quan el rei afirma que "*en la ribera de la mar de dita ciutat no ha lochs covinents en los quals lo gra pusque star a cubert ni exut, ans esta aquí descubert a pluja*", i atorga als consellers la possibilitat d'adoptar mesures per redreçar la situació.[47] A això es deu segurament l'aixecament, entre els anys 1387 i 1389 –segons indica una làpida encara conservada–, del nou Porxo del Blat o del Forment. La despesa efectuada i la participació dels mestres Arnau Bargués i Ramon Vilardell suggereixen que, bo i tractar-se d'una estructura funcional, s'hi va esmerçar major cura, i una idea idèntica emana de la percepció dels contemporanis, que el defineixen com a noble i bell.[48] En l'estat inicial el porxo, d'una sola planta, es devia obrir a l'exterior mitjançant arcades de pedra, i el suposem semblant a construccions contemporànies amb la mateixa funció, com ara la denominada Llotja de Tortosa o l'Almodí de Batea. Al llarg del segle XV, però, el porxo es va anar adaptant a noves circumstàncies: el 1458 el seu interior es va compartimentar en pallols, el 1466 es van tancar temporalment les arcades, el 1469 se li va afegir un espai on cobrar la imposició municipal sobre el blat, i, com veurem més endavant, es va sobreelevar amb un pis que havia de funcionar com a mercat de draps (l'Ala dels Draps).[49]

Pel que fa a l'antiga plaça del Blat d'Amunt, ja el 1320 el Consell Municipal havia deliberat reformar-la i ampliar-la per adequar l'antic Mercadal a la seva condició comercial; l'obra es va iniciar el 1351 i es va acabar (o aturar) el 1357. El 15 de novembre del 1378 es decidí la construcció en aquest indret d'un porxo per guardar-hi els blats –principalment de forasters– en temps de pluja; va ser reedificat el 1397 i novament el 1526, i va subsistir fins al 1652.[50]

46. CARRERAS CANDI, *La ciutat de Barcelona*..., pàg. 374, n. 1.029. Vegeu també *AHCB*, 1B-I, *Llibre del Consell*, 6, f. 46v (1320); 1B-XI, 24, f. 178r (1400); 1C-XIV, 5, f. 3r (1422); 1B-II, *Registre de Deliberacions*, 2, f. 176r (1441); 1B-II, 7, f. 149v-150r (1452).
47. Vegeu el document transcrit a CAPMANY, *Memorias históricas*..., vol. II-1, pàg. 315, doc. 211.
48. Publica la làpida Antonio ELIAS DE MOLINS, *Catálogo del Museo Provincial de Antigüedades de Barcelona*, Barcelona, Imprenta Barcelonesa, 1888, pàg. 195-196, núm. 865. Pel que fa a les despeses, entre els anys 1390 i 1391 el municipi va destinar 1200 lliures a l'obra del porxo de vora la Pescateria, potser identificable amb aquest mateix (*AHCB*, 1B-XI, 15, f. 132r, 137v, 155v, 167r). D'altra banda, l'empedrat, efectuat entre el 1391 i el 1393 per Bargués i Vilardell, ha fet pensar que els mestres també haguessin estat a càrrec del conjunt (Maria Rosa TERÉS TOMÀS, «Arnau Bargués, arquitecto de la ciudad de Barcelona: nuevas aportaciones documentales», *Boletín del Museo e Instituto Camón Aznar*, IX (1982), pàg. 72-88). Vegeu elogis dels contemporanis al porxo a BRUNIQUER, *Rúbriques*..., vol. IV, pàg. 168 i 170.
49. *AHCB*, 1C-XIV, 6, f. 30v (27 juliol 1458); BRUNIQUER, *Rúbriques*..., IV, pàg. 170 (1466); *AHCB*, 1B-XIV, *Notularum*, 4, f. 143 (9 gener 1469).
50. Per a la reforma de la plaça del Blat, vegeu M. MARSIÑACH TIRVIÓ, «Urbanisme i societat a Barcelona a mitjan segle XIV: la plaça del Blat», dins *Història Urbana del Pla de Barcelona* (*II Congrés d'Història del Pla de Barcelona, 1985*), Barcelona, Institut Municipal d'Història, 1989, vol. I, pàg. 119-132). Vegeu notícies al·lusives al porxo a BRUNIQUER, *Rúbriques*..., vol. IV, pàg. 165 (1378); CARRERAS CANDI, *La ciutat de Barcelona*..., pàg. 375, 656 (1397); *AHCB*, 1B-XIV, *Notularum*, 4, f. 143 (1526); i BRUNIQUER, *Rúbriques*..., vol. III, pàg. 274 (1652).

Segons suggereixen els ja esmentats dibuixos de Wyngaerde, és també una forma de porxo la construcció que a mitjan segle XIV es va destinar a Peixateria nova, on obligatòriament es comerciava amb el peix fresc. Disposava dels corresponents pilars de pedra i pedrissos, i estava situada vora la Llotja, entre l'Ala dels Draps i el General. El 1598 va ser enderrocada i traslladada vora la torre Nova, per tal d'embellir l'entrada a la ciutat pel portal de Mar.[51]

Els mercats coberts: l'Ala dels Draps

La tendència a concentrar els mercats d'un sol producte en un sol indret i a fer-ne un lloc permanent no s'esgota en la construcció de porxos. Perquè els draps –principal producte manufacturat de la ciutat– comptessin amb el seu propi mercat cobert, es va construir la denominada Ala dels Draps. Encara que l'edifici tampoc no es conserva, excepcionalment disposem de major volum de documentació sobre els requisits econòmics, estètics i funcionals als quals la nova construcció va haver de respondre.

A mitjan segle XV, el Consell Municipal va prendre en consideració la possibilitat de facilitar als ciutadans un mercat cobert per a la venda al detall de draps de llana; en un primer moment (1441), i a manera de prova, es va utilitzar, una vegada per setmana, la denominada "Duana de la Llotja", és a dir, la nau paral·lela al Saló de Contractacions per la banda de mar, de construcció recent. Es va distribuir l'espai en dos sectors: un de destinat als draps de producció local, i l'altre als draps fets fora de Barcelona. L'escrivà de les obres de la ciutat i el mestre major, Joan Vidal, es van ocupar durant els anys 1441 i 1442 d'encarregar la fabricació de diverses taules de fusta destinades als venedors.[52]

L'èxit i el bon funcionament d'aquest mercat, com també la necessitat de la Duana de la Llotja per emmagatzemar-hi béns, va portar el municipi a voler traslladar aquesta activitat a un edifici independent. El 16 de novembre del 1441 el Consell de Cent va decidir-ne la construcció, i delegà una comissió per a la valoració de la ubicació, el cost i la forma més escaients. Tres mesos més tard es van presentar les decisions de la comissió, que, segons observem, estan influïdes només per criteris funcionals i econòmics: d'una banda, només s'hi prenen en consideració ubicacions a la ribera de la mar ("*denant lo porxo de les civades vers mar, o en lo loch on es hedificat lo dit porxo de les civades o*

51. La Peixateria, en qualitat d'espai destinat a la venda del peix fresc, va néixer en el segle XIII com a monopoli reial, i inicialment es trobava entre els carrers de Santa Maria i l'Espaseria. Aviat va ser atorgada a Guillem Durfort, i a mitjan segle XIV els consellers van deslligar l'edifici de l'impost, la van fer enderrocar i la van traslladar a un porxo proper (SANPERE, *Rodalia de Corbera...*, pàg. 213-214, prova 64; MUTGÉ, *La Ciudad de Barcelona...*, pàg. 15-16; ORTÍ, *Renda i fiscalitat...*, pàg. 119-120 i 489-491). Un ban dels consellers del 1370 prohibeix als pescaters esmolar ganivets i altres ferramentes als pilars o pedrissos de la Peixateria (*AHCB*, 1B-V, *Ordinacions especials*, 2, f. 30v). Per al trasllat de la Peixateria el 1598, vegeu BRUNIQUER, *Rúbriques...*, pàg. 234-235.

52. Per a les deliberacions del Consell respecte a això, vegeu *AHCB*, 1B-IV, *Registre d'ordinacions*, 6, f. 99r-v, f. 118v-119r. Per a la instal·lació de les taules, vegeu *AHCB*, 1B-XI, 58, f. 78v (nombre indeterminat), 80r (8 taules), 92v (12 taules); 59, f. 86v (10 taules).

denant lo abeurador de la lotge"). Encara que no se n'especifica el motiu, sembla evident que el criteri és la proximitat als centres productors i exportadors, i, en definitiva, trobar-se enmig del barri comercial. D'aquests indrets, l'arenal de davant de l'abeurador de la Llotja és el que la comissió s'estima més, i la forma que es considera més adequada és la claustral ("*un claustre a quatre cayres*"), cosa que, juntament amb l'etimologia mateixa del mot *ala*, permet sospitar el coneixement de la tradició constructiva francesa. Però es plantegen inconvenients de tipus pràctic i econòmic: caldria reubicar els fusters, el sector de platja quedaria reduït, i el cost d'una obra de nova planta seria excessiu. Tot d'una, la comissió i el mestre d'obres municipal, Joan Vidal, reberen una proposta que permetia eludir aquestes dificultats: es tractava d'aixecar un pis sobre el porxo del Forment, que evitava l'ocupació de nous solars i al mateix temps representava un cost menor, atès que els fonaments ja estaven fets i només caldria reforçar els murs de l'edifici preexistent. Les obres no van durar gaire temps, i la casa –que va costar més diners dels previstos inicialment– estava ja finalitzada al novembre del 1443. Com succeïa amb el porxo del Forment o del Blat que hi havia a sota, els barcelonins la qualificaven de noble i bella, i, per bé que nosaltres no hem pogut documentar cap intenció purament estètica en el seu plantejament, és interessant destacar la importància que, a l'hora de definir la forma particular de l'edifici, es va atorgar a la seva susceptibilitat de ser modificada amb facilitat, i/o reutilitzada. Així, quan en un primer moment es parlà d'un claustre amb quatre galeries, s'hi afegí que es construís de manera que s'hi pogués afegir un pis al damunt si en el futur fos necessari, i, quan finalment s'optà per aixecar un pis sobre el porxo del Blat, s'afirmà que sempre es podria utilitzar –com així va succeir a partir del segle XVI– com a magatzem de forments.[53]

L'edifici va patir reformes d'importància relativa al llarg del segle XVI, incloent-hi la façana que mirava al pla de Palau. D'ençà del 1608 i a conseqüència d'un incendi que va cremar una part de l'edifici, es va refer tot sencer i es va dotar amb la planta claustral que subsistí, malgrat els canvis de funció que va patir, fins a la seva destrucció definitiva en el segle XIX.[54]

53. Per a la deliberació del Consell de construir una Ala, vegeu *AHCB*, 1B-II, 2, f. 160r (16-XI-1441). Per a les decisions de la comissió que ho ha de valorar, *AHCB*, 1B-II, 2, f. 175v-176v (20-II-1442); f. 176v-177r (6-IV-1442). Per al cost excessiu de les jàsseres de la coberta, *AHCB*, 1B-II, 3, f. 22v-23r (12-III-1443). Per al trasllat de les taules de la Llotja i el proveïment de càrrecs per al bon funcionament de l'Ala, *AHCB*, 1B-II, 3, f. 51v (novembre 1443). Per a la percepció de l'edifici pels contemporanis, vegeu BRUNIQUER, *Rúbriques...*, vol. IV, pàg. 168. Pel que fa a les *halles* franceses medievals, són mercats coberts destinats a la venda al detall, i responen a dues tipologies: les galeries tancades al voltant d'un pati, o bé l'edifici allargat amb una o més naus amb obertures a l'exterior (Pierre GARRIGOU-GRANDCHAMP, «L'architecture civile urbaine», dins Christiane PRIGENT, *Art et société en France au XVe siècle*, Paris, Maisonneuve et Larose, 1999, pàg. 59-81, especialment pàg. 53 i 74).

54. El 1517 el Consell de la ciutat va destinar l'Ala a Sala d'Armes, i va servir a aquest propòsit fins al 1652, en què va passar a ser residència dels virreis i capitans generals de Catalunya. En el segle XVIII s'hi van realitzar intervencions menors de to neoclàssic, i en el segle XIX altres de neogòtiques. Finalment, el 1875 va ser destruït per un incendi (AINAUD, GUDIOL i VERRIÉ, *Catálogo Monumental...*, pàg. 292-293, i PERELLÓ, *L'arquitectura civil...*, pàg. 236-242 i 290-301).

El palau de la mercaderia: la Llotja de Mar

Les llotges són les autèntiques protagonistes de l'arquitectura comercial catalana, tant perquè es compten entre els exemples més esplendorosos del gòtic, com perquè s'erigeixen en edificacions simbòliques del poder de la classe social que representen: la dels mercaders. A més a més, i des d'una òptica plenament nacionalista, s'han caracteritzat com a geogràficament limitades al llevant de la Corona catalanoaragonesa, i s'ha posat en relleu l'estreta relació de les tècniques i els materials emprats amb els que són més propis de la construcció del país. En definitiva, s'han valorat com a monuments paradigmàtics de l'arquitectura catalana. Tanmateix, alguns d'aquests arguments s'haurien de revisar, especialment pel que fa a l'originalitat. L'existència segura de precedents i paral·lels funcionals i/o tipològics en un marc geogràfic més extens que el de l'estricta geografia dels Països Catalans és un fet demostrable.[55]

L'aparició de la Llotja de Barcelona –de fet, la primera de les grans llotges dels Països Catalans– s'ha de relacionar amb l'aparició d'una classe social de mercaders ben establerta i preocupada per la defensa dels seus interessos. Abans de la construcció de la Llotja, els intercanvis comercials es realitzaven als indrets propis del mercat –incloent-hi els alfòndecs i els porxos– i ja havien anat aglutinant serveis al seu voltant (notaris, canvistes, corredors d'orella). I només tenint en compte les motivacions simbòliques, al costat de les raons pràctiques, entendrem la construcció d'una llotja monumental.

El gran edifici medieval que sens dubte va arribar a ser la Llotja de Barcelona fou el resultat de diverses campanyes d'obres, no necessàriament programades d'una manera unitària. Malgrat la seva rellevància, tant el procés constructiu com el resultat final ens resulten actualment bastant mal coneguts. Al mateix temps, són difícils d'estudiar, a causa de la pèrdua parcial i de la dispersió de la documentació que s'hi refereix i del fet que l'edifici va patir un remodelatge global en el segle XVIII, fins al punt que de l'edifici gòtic original en subsisteixen no-

55. En referència a una visió nacionalista de les llotges, vegeu FORTEZA, *El cicle arquitectònic...*, pàg. 76-100; Guillem FORTEZA, «Les loges de commerce», dins DIVERSOS AUTORS, *L'architecture gothique civile...*, pàg. 37-50; Alexandre CIRICI, *Arquitectura gòtica catalana*, Barcelona, Lumen, 1968, pàg. 55; Rafael M. BOFILL FRANSÍ, *L'arquitectura nacional de Catalunya. La menystinguda personalitat de l'arquitectura catalana gòtica*, Barcelona, La Magrana, 1998, pàg. 96. Encara que el sentit de la paraula llotja com a casa de contractació comercial és una innovació estrictament catalana, no es pot negar l'existència d'espais propis dels afers mercantívols en altres indrets, i, sense anar més lluny, l'aparició de la llotja de Barcelona es relaciona amb la voluntat d'emular-los (COROMINES, *Diccionari etimològic...*, 1985, vol. V, pàg. 284; CAPMANY, *Memorias históricas...*, vol. II-1, pàg. 217-218, doc. 144). Per a referents tipològics de les llotges en territori italià, vegeu Enrico BORDOGNA, «La tipologia del broletto in alcune città lombarde e dell'Italia settentrionale», dins Salvador LARA ORTEGA (coord.), *La Lonja. Un monumento del II para el III Milenio*, Valencia, Ayuntamiento de Valencia, 2000, pàg. 261-276. També Tina SABATER, «El contexto civil mediterráneo», dins *La Lonja de Palma*, Palma de Mallorca, Govern de les Illes Balears, 2003, pàg. 41-55. Resta per estudiar la possible relació de les llotges amb edificacions com el Palau Municipal de Bruges (vers 1280), que tipològicament s'hi assemblen i que igualment reflecteixen el progrés del poder civil, sovint relacionat amb la preeminència del comerç en centres urbans.

més el Saló de Contractacions (figura 6) i, just a sobre seu i repetint-ne l'estructura, el denominat Saló dels Cònsols.[56]

L'interès de la classe comercial de Barcelona per aixecar un edifici destinat a la contractació mercantil es constata per primera vegada l'any 1339, i al mateix temps s'expressa la voluntat que la nova instal·lació es trobi vora la platja –que funciona com a port– i al centre comercial de la ciutat, la plaça dels Canvis. De seguida va tenir lloc una resposta institucional: el Consell de Cent va assignar a l'obra algunes imposicions, el rei Pere IV ho va aprovar, i es van adquirir o expropiar els solars –antigament propietat dels Montcada– on aquest nou espai s'havia de construir. Encara que no se n'ha identificat cap resta segura, ni física ni documental, hi ha indicis que suggereixen que d'una manera o una altra es va solucionar aquest requeriment, probablement mitjançant un senzill porxo –és a dir, una llotja– no necessàriament construït de nova planta.[57]

La primera campanya constructiva de la Llotja de la qual podem parlar amb seguretat és la que es va dur a terme a partir de l'any 1352. El Consolat de Mar de Barcelona havia estat creat el 1348 i el regien dos cònsols, nomenats pels consellers municipals. Encara que tenia un antecedent en el Consell dels Prohoms de la Ribera (1258), a diferència d'aquesta institució el Consolat exercia una jurisdicció pròpia, primer només en l'àmbit marítim i després també en el mercantil.[58] Suposem l'existència d'alguna relació entre aquests canvis organitzatius i l'impuls que poc després es dóna a les obres de la Llotja, ja que si un senzill porxo sembla suficient perquè els mercaders facin contractes comercials, no és ni apte ni digne per ser utilitzat com a seu d'una institució com el Consolat de Mar. És possible que s'intentés adaptar o millorar un porxo preexistent –potser el que fins aleshores havia estat punt de trobada–, però l'única cosa que sabem del cert és el que deriva de la liquidació del compte de les obres feta per l'escrivà als racionals de la ciutat el 1357. Les despeses corres-

56. Per als fons documentals del Consolat de Mar, vegeu Joan F. Cabestany Fort, «El archivo del Consolat de Mar. Noticia de los fondos que se conservan actualmente», *Documentos y Estudios*, XIII (1964), pàg. 7-19. L'estudi d'aquests fons des del punt de vista de la història de l'art, ignorat durant força dècades, s'ha vist paliat recentment per dues publicacions (Santi Torras Tilló, *Mare Aureum, Artistes i Artesans de la Llotja de mar de Barcelona a l'època del Renaixement*, Barcelona, Museu Marítim de Barcelona, 2001; Carme Domínguez Rodés i Sílvia Cañellas Martínez, «La Casa Llotja de Mar de Barcelona: revisió del seu procés constructiu a través de la documentació (segles xiv-xvi)», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, XIX (2001), pàg. 67-83). D'altra banda, en aquesta contribució avancem alguns aspectes del tema que constitueix el nucli de la nostra tesi doctoral, en curs de realització. Pel que fa a la reforma del segle xviii, vegeu-ne un estudi a Joan Bassegoda i Nonell, *La Casa Llotja de Mar de Barcelona*, Barcelona, Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona, 1986, pàg. 39-52.

57. Capmany, *Memorias históricas*..., vol. I, pàg. 341-342; vol. II-1, pàg. 216-218, docs. 143 i 144; Arcadi García (ed.), *Llibre del Consolat de Mar. III-2. Diplomatari,* Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana-Fundació Noguera, 1984, pàg. 10-12, docs. 2 i 3. Pel que fa als indicis de l'existència d'un espai de contractació en forma de llotja o porxo durant la primera meitat del segle xiv, destaquem la referència, el 1350, als "cònsols de llotja", i l'afirmació que el 1352 es comença "la llotja nova", implicant-s'hi l'existència d'una llotja vella (Bruniquer, *Rúbriques*..., 1916, vol. V, pàg. 5-6).

58. Per a l'organització jurídica del Consolat de Mar barcelonès, vegeu García, *Llibre del Consolat*..., III-1, pàg. 73-81 i 100-108.

ponen bàsicament al 1354, i es refereixen a primeres matèries i utillatge (pedra, fusta, calç, ferro, bèsties), i a mà d'obra (lloguers de mestres i manobres). Encara que no s'hi especifiquen ni l'abast ni les característiques de l'empresa, si més no tenim la certesa que l'obra es va iniciar. Indicis posteriors apunten que no es va arribar a acabar, o que es va deteriorar: d'una banda, la prohibició del 1357 de fer foc a l'interior de les parets de la Llotja; de l'altra, els treballs que el 1376 s'efectuaren a la teulada de l'edifici. Pel que fa als autors d'aquest projecte, i malgrat que de moment cap document no l'hi relaciona, s'ha parlat insistentment d'en Pere Llobet.[59]

Tant si era perquè no s'aconseguia acabar, perquè estava deteriorada –potser a causa de la guerra amb Castella– o bé perquè resultava insuficient per als seus fins, el cert és que el 1380 Barcelona no disposava d'una llotja apta per al desenvolupament de les funcions comercials que li eren pròpies. Així ho afirma el rei en un conegut document on, a més a més, concedeix permís per "*hedificar e fer lotge*" i per carregar un impost sobre les mercaderies aplicable a la nova fàbrica. La documentació indica que el 1383 es va iniciar un nou projecte edilici al mateix solar en què dècades abans s'havia començat l'erecció de l'edifici destinat al mateix fi. Es tractava en realitat d'una ampliació? Es buscava només la conclusió de la fàbrica? O podem parlar d'una total substitució dels vells equipaments? Ara com ara, els documents tampoc no permeten respondre amb arguments raonats sobre l'abast concret d'aquestes obres. Sabem igualment que el mestre d'obres Pere Arvei estava al capdavant de l'avanç de la construcció el 1386, i potser va ser també el responsable del projecte, que sempre s'ha identificat amb l'elevació del nucli del conjunt (el Saló de Contractacions i per ventura també el Saló dels Cònsols). Al mateix sector s'ha referit la notícia entorn d'una finalització d'obres el 1392.[60]

Tanmateix, al llarg d'aquella dècada i de la següent se segueix treballant al cos principal de la Llotja: el 1398 s'hi destinen nous recursos econòmics, es treballa a l'empedrat del saló inferior fins cap al 1403, i el 1409 la coberta del

59. El fet que el 1352 s'escollís un escrivà de la "*Lotge nova començada en lo porxo nou de la Ciutat*" sembla indicar que es va aprofitar un porxo preexistent (Bruniquer, *Rúbriques...*, vol. V, pàg. 6). Per a la liquidació de comptes del 1357, vegeu Bruniquer, *Rúbriques*..., vol. V, pàg. 6, i *AHCB*, 1B-XIV, *Notularum*, 23, f. 44r-46r. Per a la prohibició de "*fer foch dintre les parets de la llotja nova de mar*", vegeu Carreras Candi, *La ciutat de Barcelona...*, pàg. 431, i per a les obres de la coberta el 1376, Cubeles, «L'evolució...», pàg. 136. Sobre aquesta campanya, vegeu també Ainaud, Gudiol i Verrié, *Catálogo monumental...*, vol. I, pàg. 283; Carlos Cid, «La Casa de la Lonja barcelonesa», *Barcelona. Divulgación histórica*, VIII (1951), pàg. 260-269, esp. pàg. 262; J. E. Ràfols, *Diccionario biográfico de artistas de Cataluña*, Barcelona, Millà, 1951, vol. II, pàg. 74.

60. Vegeu el privilegi reial del 1380 a Capmany, *Memorias históricas...*, vol. II-1, pàg. 314-316, doc. 211, i la reial ordre del 3 de juliol de 1382 que obliga a treure les forques de la ribera de la mar per tal de deixar lloc a la nova obra de la llotja "*in loco videlicet ubi jam antiquitus fuerat incohata*", a Capmany, *Memorias históricas...*, vol. II-1, pàg. 324-325, doc. 217. Per a l'inici d'obres el 1383 i la finalització el 1392, vegeu Bruniquer, *Rúbriques*..., vol. V, pàg. 6. Respecte a Pere Arvei, el seu nom és únicament conegut per la seva presència, el 1386, a la consulta sobre la forma en què s'havia de continuar la nau de la catedral de Girona, i hi apareix qualificat com a "*magister operis Logie mercatorum civitatis Barchinon.*" (Elies Serra i Ràfols, «La nau de la Seu de Girona», dins *Miscel·lània Puig i Cadafalch*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1947-1951, vol. I, pàg. 185-204).

pis superior encara no està acabada.[61] Potser, com han suggerit recentment Domínguez i Cañellas, la dada del 1392 es refereix en realitat a una liquidació de comptes amb motiu de la renovació dels mercaders que s'ocupaven de l'obra. Així mateix, és possible que la prolongació de l'activitat correspongui a una immediata millora i ampliació de l'edifici en resposta a la creació del Consell de la Mercaderia i de les figures dels defenedors de la mercaderia, que vinculen més estretament el Consolat de Mar als actes mercantívols ciutadans (1394). Aquestes institucions, que exigien espais propis, van aportar major complexitat a l'activitat comercial, i sens dubte van afavorir la instal·lació dins la Llotja de les taules dels canviadors (1397) i de la Taula de Canvi oficial de la ciutat (1401). Sigui com sigui, aquestes notícies ens confirmen que per bé que l'edifici –o una part d'aquest– es trobés encara en construcció, estava ja en ple funcionament.[62]

El cub format pel Saló de Contractacions i el Saló dels Cònsols, al seu damunt, s'ha considerat el nucli gòtic de l'edifici. Val a dir, però, que el conjunt s'ha d'entendre com a organisme que es va expandint al llarg del temps, i que a mesura que se'n veu la necessitat s'hi van incorporant espais complementaris. Un dels primers a aparèixer fou l'hort, el recinte del qual ja estava delimitat el 1400. Inserit en la tradició ibèrica de vergers ornamentals –la qual cosa ens reafirma el valor representatiu de l'edifici–, des de ben aviat va disposar de canalitzacions d'aigua i d'una font amb una pica encarregada a Girona (1408), i encara a la primera dècada del segle XV s'hi va bastir un cancell de fusta per als defenedors de la mercaderia i l'escrivania del seu Consell.[63] A la fi del segle XV, el viatger Münzer en deia que "*hay un hermosísimo huerto con diez filas de naranjos y limoneros y en medio una fuente saltarina, y a los lados asientos cuadrados de piedra*".[64]

61. Una reial provisió del rei Martí del 3 de desembre de 1398 assigna certes sumes a l'obra de la llotja, i es refereix a "*Petro Sabadia, operario Logie mercatorum Barchinone*", és a dir, l'administrador econòmic de l'obra (CAPMANY, *Memorias históricas*..., vol. II-1, pàg. 393-394, doc. 267). Per a la pavimentació del saló, vegeu DOMÍNGUEZ i CAÑELLAS, «La Casa Llotja...», pàg. 69-71, i pel que fa a la coberta, *AHCB*, 1C-XIV, 27, full solt. En l'excavació arqueològica duta a terme al Saló de Contractacions durant l'any 2001 s'ha posat al descobert el paviment d'origen medieval del saló (Magda BERNAUS i Gemma CABALLÉ, «Estudi historicoarqueològic del Saló de Contractacions i del pòrtic de la plaça Palau de la Llotja de Mar de Barcelona», dins *II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna de Catalunya (Sant Cugat del Vallès, 18-21 d'abril de 2002)*, Barcelona, ACRAM, 2003, vol. I, pàg. 350-357).
62. DOMÍNGUEZ i CAÑELLAS, «La Casa Llotja...», pàg. 68. Per a la creació i les funcions del Consell de la Mercaderia i els Defenedors de la Mercaderia, vegeu GARCÍA, *Llibre del Consolat*..., vol. III-1, pàg. 127-128, i R. CONDE Y DELGADO DE MOLINA, *Quan Catalunya cavalcava damunt les ones. El Consolat de Mar i el llibre del Consolat de Mar*, Barcelona, Cambra de Comerç de Barcelona, 2001, pàg. 19 (catàleg d'exposició). Per a les taules de canviadors i la Taula de Canvi, vegeu Agustí DURAN I SANPERE, «La taula dels florins», dins *Barcelona i la seva història*..., vol. II, pàg. 455-458, esp. pàg. 456 i Anna Maria ADROER TASIS i Gaspar FELIU MONFORT, *Història de la Taula de Canvi de Barcelona*, Barcelona, Caixa de Barcelona, 1989.
63. L'any 1400 la ciutat va subvencionar la construcció d'un pou per als habitants de vora de la llotja perquè el que utilitzaven fins al moment havia quedat inclòs dintre el seu verger (*AHCB*, 1B-XI, 24, f. 178 r). Per a la font i les seves canalitzacions, vegeu BRUNIQUER, *Rúbriques*..., vol. V, pàg. 6; CARRERAS CANDI, *La ciutat de Barcelona*..., pàg. 394. I per a la construcció del cancell, *AHCB*, 1I, *Consolat de Mar*, I, *Registre de deliberacions*, 10, f. 35v, 36v.
64. Jerónimo MÜNZER, *Viaje por España y Portugal, 1494-95*, Madrid, Aldus, 1951, pàg. 5.

Durant l'any 1414 es va construir un porxo, potser identificable amb la nau paral·lela al Saló de Contractacions pel cantó de mar. Tenia una sola planta, sostre pla de bigues de fusta i quatre arcs diafragmàtics de perfil semicircular, una part dels quals són encara visibles avui dia. Inicialment, quedaria oberta a l'exterior, però entre el 1421 i el 1423 es va tancar per destinar-la a magatzem. Més tard, entre el 1441 i el 1444, va funcionar com a mercat de draps setmanal. Entre el 1456 i el 1459 es va dotar aquesta nau amb un pis superior; l'obra, dirigida per Marc Safont, es completava amb finestres fetes a Girona per Bernat Vicens, gàrgoles obrades per Antoni Claperós, una teulada de teules envernissades i merlets adquirits al moler Joan Prats.[65]

La necessitat de més espai d'emmagatzematge explica també l'obra de la "casa nova" o "botiga" de la Llotja, duta a terme entre el 1422 i el 1423 i igualment dirigida per Marc Safont. La quantitat pujava, com a mínim, a 1.800 lliures, i segons la documentació es componia d'arcs de pedra de Montjuïc, murs del mateix material amb nombroses finestres i capitells treballats per imaginaires, entre els quals Antoni Claperós. La coberta, de fusta, va requerir una mostra prèvia, i en va dirigir el treball el fuster Francesc Janer. Seria, doncs, un altre gran espai únic amb coberta de fusta sobre arcs diafragmàtics.[66]

El 1362 s'havia posat la primera pedra de la capella, instituïda per l'almirall Pere de Montcada en el seu testament i dotada pel mateix testament amb rendes per a tres beneficis (1358). Malgrat això, les obres no es van dur a terme fins un segle més tard, al llarg del 1452 i una part del 1453, sota el mestratge de Joan Safont. Situada dins el verger de la Llotja, l'aspecte i l'esperit de l'interior de la capella devien quedar força lluny de la contenció decorativa característi-

65. Sobre les obres al porxo durant la segona i tercera dècades del segle, vegeu DOMÍNGUEZ i CAÑELLAS, «La Casa Llotja…», pàg. 71-72 i 74. D'aquesta estructura, en són encara visibles el pilar i arrencada del primer arc de la part oest, i es creu que fins i tot és possible que tota l'estructura del pòrtic es conservi sota el revestiment del segle XVIII. Al mateix temps, la construcció d'aquesta nau col·lateral comportà que les finestres que originalment obrien el saló de contractacions al mar quedessin tapiades, si bé es van conservar en el mur i encara són visibles (AINAUD, GUDIOL i VERRIÉ, *Catálogo monumental...*, vol. I, pàg. 286; BASSEGODA, *La Casa Llotja...*, pàg. 34-35). En referència a la intervenció de mitjan segle XV, vegeu TORRAS, *Mare Aureum, Artistes...*, pàg. 129-131; i, pel que fa als merlets, el 3 de novembre de 1457 se li paguen al moler Joan Prats, entre altres, una quantitat indeterminada de merlets per a aquesta obra (*BAB* (Biblioteca de l'Ateneu Barcelonès), Consolat de Mar, ms. 40, f. 30v).

66. *AHCB*, 1I-I, 11, f. 30-102; 12, f. 11r-14v. DOMÍNGUEZ i CAÑELLAS, «La Casa Llotja..», pàg. 74-75, relacionen aquestes obres amb el tancament de la nau col·lateral porticada que mirava al mar. Comptem, però, amb una referència del 1433 referida a un portal de la "casa nova" o "botiga" que donava a la Peixateria, que es trobava a la part oposada al mar de la Llotja i lleugerament cap al nord-est (*BAB*, ms. 33, f. 14r). Potser aquesta "casa nova de la llotja" és l'edifici que més endavant es coneixerà com a General o Casa de la Bolla, enderrocat el 1740, si bé conegut per dibuixos i descripcions que no es desdiuen del que permet inferir-ne la documentació: tenia planta quadrada, nombroses obertures a la planta baixa, pis amb finestres, i teulada coronada de merlets i gàrgoles (Joan SOLER I FANECA, «Dicertación del antiguo edificio de la Casa Lonja y noticia de lo que ha ocurrido durante la construcción de las obras...», dins MOLINÉ, *Les costums marítimes...*, pàg. 360-366). Igualment, la quantitat esmerçada i el temps invertits semblen massa elevats per al tancament de la nau porticada.

ca del gòtic català, ja que hi confluïen, a més de la vidriera –adquirida a un mercader i protegida per una reixa feta per Thierry de Metz–, quasi 200 rajoles de terracota amb roses i senyals de la Llotja i dels Montcada –executades per Antoni Claperós i col·locades a les parets i la coberta–, rajoles de paviment valencianes, pintades, i altres elements policromats pel pintor Gabriel Planes i els seus ajudants. La capella disposava també d'un retaule, la fusteria del qual fou cobrada pel fuster Macià Bonafè l'any 1454 i que es va enderrocar el 1564 amb motiu de l'obra que s'afegia a la Llotja pel costat de mar. Tanmateix, el 1574 es va acordar construir-ne una de nova sota la direcció del mestre Jeroni Matxí, i va ser beneïda el 1608.[67]

La Llotja es va continuar ampliant en etapes que cauen ja fora dels segles del gòtic. Entre els espais que s'hi van afegir, en destaca l'estructura porticada que donava continuïtat en direcció a l'hort a la nau paral·lela a la línia de mar, sobremuntada per un pis on es van allotjar una sala permanent de reunió del Consell dels Vint, l'Arxiu de la institució i altres estances.[68] Amb tot, la història constructiva de l'edifici a l'època moderna és, fonamentalment, una història de reutilitzacions, nous usos i adaptacions.[69]

Sortosament, comptem amb indicis que ens permeten reconstruir, amb algunes reserves, altres aspectes del conjunt arquitectònic medieval, com ara els alçats i les plantes realitzats per enginyers militars entre el 1724 i el 1742 i també algunes descripcions anteriors a la gran reforma neoclàssica del segle XVIII. Així, sabem que el cub que configurava el nucli de l'edifici mostrava la seva façana principal a l'actual carrer del Consolat, i s'obria per mitjà de tres grans arcades semicirculars amb brancals, sobremuntades per petits òculs decorats amb vidrieres. Els costats menors d'aquest cos estaven centrats per una porta que s'envoltava de dues finestres, totes tres obertures de perfil ogival, i els seus murs eren extraordinàriament gruixuts a fi de contrarestar les empentes procedents de les arcades que dividien el saló en tres naus.[70]

67. En referència a la fundació de Pere de Montcada, vegeu BRUNIQUER, *Rúbriques...*, vol. III, pàg. 71 i 193-198. Per al procés constructiu de la capella en els segles XV i XVI, vegeu TORRAS, *Mare Aureum, Artistes...*, pàg. 125-129, 163-176 i 200. L'anotació del cobrament de la fusteria del retaule, a BAB, ms. 39, f. 49 v.
68. Per a aquestes obres, efectuades a mitjan segle XVI i plantejades amb un esperit més renaixentista, vegeu TORRAS, *Mare Aureum, Artistes...*, pàg. 138-139 i 146-156.
69. Entre aquests nous usos, en destaquen el de pallol, el d'escenari de representacions operístiques, i, d'ençà del començament del segle XVIII, el de caserna militar (AINAUD, GUDIOL i VERRIÉ, *Catálogo Monumental...*, pàg. 288-289; Jaime CARRERA PUJAL, *La Lonja de Mar y los cuerpos de comercio de Barcelona,* Barcelona, Bosch, 1953, pàg. 10-19).
70. Els plànols, conservats a *l'AGS* (Arxiu General de Simancas), Guerra, lligall 3307, els publica en color BASSEGODA, *La Casa Llotja...*, pàg. 53-54 i 60. Entre les descripcions, és especialment rellevant la de R. CERVERA, *Discursos históricos de la fundación y nombre de la ynsigne ciudad de Barcelona, de sus iglesia templos y lugares píos, de los tribunales de los reyes y otros...*, publicada per Salvador SANPERE I MIQUEL, *Fin de la nación catalana*, Barcelona, L'Avenç, 1905, pàg. 360-366; el manuscrit original, datat de 1633-1638, es troba a la Bibliothèque Nationale de París (ms. esp. 397-398), però a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona n'hi ha una còpia manuscrita moderna (ms. 8B, 111-113). També aporta informació SOLER, «Dicertación…». Encara que segons els plànols de Simancas les úniques obertures al carrer Consolat són òculs, cal recordar que aquesta i i la nau lateral adjacent van caure l'any 1708, i que van ser reconstruïdes (BASSEGODA, *La Casa Llotja...*, pàg. 36-37).

Espais industrials i comercials a l'època gòtica: una reflexió

A la Barcelona gòtica, les infraestructures comercials es concentren al barri de la Ribera; de fet, fins i tot es pot afirmar que és al llarg dels segles del gòtic que la zona creix i es desenvolupa. Aquesta realitat manifesta una clara sintonia amb el procés de creixement de les ciutats occidentals a la Baixa Edat Mitjana, on el comerç es constitueix en activitat generadora de l'expansió. A partir d'un mercat situat a la confluència dels camins que comuniquen el rerepaís amb l'entrada a la ciutat preexistent, van creixent d'una manera orgànica viles noves o burgs que s'organitzen i urbanitzen d'una forma regular, i que deixen lloc en la retícula a espais oberts per tal d'ubicar-hi els mercats. Així, tant en les raons subjacents a la seva expansió ciutadana com en la seva configuració urbanística particular, Barcelona es revela com a un cas exemplar del creixement de les ciutats medievals occidentals en els segles d'aquest període.[71]

Sembla, doncs, senzill, identificar l'urbanisme del sector comercial de la Barcelona dels segles XIV i XV amb l'urbanisme gòtic. Resulta més difícil qualificar els espais de la indústria i del comerç com a representatius del corrent artístic imperant en aquesta època. El principal obstacle per poder fer aquesta identificació és l'estricta utilitat dels molts d'ells, que sovint comporta el seguiment de fórmules constructives atemporals i que els apropa en gran manera a l'arquitectura popular. És, per exemple, el cas dels porxos, i, sovint, dels casals de molins. Encara que la característica de públiques d'algunes d'aquestes instal·lacions sempre els afegeix un element de major monumentalitat, fins i tot en casos com les Drassanes hem trobat antecedents tipològics, constructius i formals que remunten a l'antiguitat i perduren al llarg de l'Edat Mitjana.

Un altre factor complica la identificació de molts espais utilitaris d'època gòtica amb els espais d'esperit gòtic. Es tracta de la confluència en tots ells d'algunes característiques que s'acostumen a acceptar com a signes d'identitat de l'arquitectura gòtica catalana: els exteriors caracteritzats per la tendència a l'horitzontalitat i pel predomini de les grans superfícies llises i nues i de gran contenció decorativa, i els interiors definits per la recerca de grans espais unitaris i per la utilització de solucions constructives de gran simplicitat.[72] Un sentit espacial i una certa austeritat que, més enllà de qüestions estètiques i estilístiques, són també presents en aquelles construccions en què la monumentalitat se subordina a la necessitat d'un espai amb poques compartimentacions, i en les quals el servei a la funcionalitat és la principal raó de ser.

Aquesta coincidència no ens ha de fer oblidar, però, que quan parlem d'arquitectura ens referim a edificacions erigides per complir una funcionalitat, bé que també per impressionar. I, al mateix temps, no hem de confondre la

71. Per al creixement de les ciutats medievals i el paper que hi exerceixen la indústria i el comerç, vegeu Georges DUBY (dir.), *Histoire de la France urbaine. II. La ville medievale*, París, Éditions du Seuil, 1980, pàg. 247-259; A. E. J. MORRIS, *Historia de la forma urbana. Desde los orígenes hasta la Revolución Industrial*, Barcelona, Gustavo Gili, 1984, pàg. 104-110. Per al cas particular de Barcelona, Albert GARCÍA ESPUCHE i Manuel GUÀRDIA BASSOLS, *Espai i societat a la Barcelona pre-industrial*, Barcelona, La Magrana i Institut Municipal d'Història, 1986, pàg. 12-23.

72. Núria DE DALMASES i Antoni JOSÉ I PITARCH, *L'art gòtic. S. XIV-XV*, Barcelona, Edicions 62 (*Història de l'Art Català*, vol. III), 1990 (3a ed.), pàg. 13-48.

tendència a l'austeritat del gòtic català amb el que és propi de la construcció secular i popular. Els senzills porxos, coberts mitjançant un embigat transvers o amb encavallades de fusta transverses portadores de bigues longitudinals, utilitzen una solució utilitària, funcional i econòmica, corrent ja en època romànica. Tampoc no és una solució pròpiament gòtica l'ús d'arcades de pedra sostenint un embigat. I, sense perjudici del paper que els sistemes constructius dels molins hauran pogut exercir en la gènesi de les nostres formes gòtiques, les solucions que aporten no van, en si mateixes, més enllà de la pura 'utilitat'. Molt més proper a l'esperit de l'arquitectura gòtica meridional és, en canvi, l'espai de les Drassanes, on l'ús de la coberta de fusta a dos vessants sobre arcs diafragmàtics aporta, a més de facilitat constructiva i un cost menor que les voltes de pedra, una eficiència en el funcionament de l'estructura i un resultat visual que en cap cas no són propis de l'arquitectura popular, mentre que sí que ho són del gòtic.[73]

Molts dels espais que hem mencionat no tenen gaire valor ni des d'una òptica estilística ni des de les aproximacions més tècniques. Per contra, des d'un punt de vista tipològic, l'interès de totes aquestes formes populars augmenta, i podem observar en els espais destinats al comerç una evolució que, des del simple cobert o porxo en la seva versió més senzilla, avança en complexitat constructiva i conceptualització monumental fins a donar lloc a les sèries de naus adjacents de les Drassanes o del Saló de Contractacions de la Llotja. L'evolució tipològica fa encara un pas més amb les llotges de Mallorca i de València: amb un nucli sempre configurat per un espai unificat, ubicat en una sala columnària amb grans obertures a l'exterior, l'enteixinat deixa lloc a les voltes de pedra i les columnes es depuren i s'alleugereixen visualment.[74] La concentració de les empentes de la coberta als punts de contacte dels arcs diafragmàtics amb el mur, que es reforcen amb contraforts si escau, fa possible l'obertura als panys de mur de finestres i portals de grans dimensions. I, encara que aquest darrer aspecte sembla contradir-se amb el predomini, en el gòtic meridional, del mur massís sobre la perforació, cal recordar que aquesta és una caracterització pròpia de les tipologies eclesiàstiques. L'obertura a l'exterior és intrínseca a la naturalesa de les llotges i els porxos, on constantment hi entra i en surt gent. També en sintonia amb el gòtic català, la mínima compartimentació interna que regeix els conjunts es tradueix en l'escassa o nul·la decoració que reben els elements de suport, o en tot cas en el poc protagonisme visual que adquireixen.

De tots els espais dels quals ens hem ocupat, només de la Llotja podem afirmar sense reserves que ha estat concebuda amb aspiracions d'anar més enllà de la pura utilitat. Els mercaders que en van impulsar la construcció van voler

73. En el seu estudi de les arrels del gòtic meridional, Vivian Paul apunta que, malgrat que es constata la presència d'arcs diafragmàtics cobrint espais longitudinals d'ençà del segle XI, només aquells on la part superior té dues aigües generen espais pròpiament qualificables de gòtics (Vivian PAUL, «The beginnings of Gothic Architecture in Languedoc», *The Art Bulletin*, LXX-1 (1988), pàg. 104-122).

74. Guillem Forteza va oferir ja una visió en clau d'evolució formal d'una complexitat creixent de les plantes i els alçats de les llotges, tot parlant d'un primer estadi en la denominada llotja de Tortosa (en realitat un porxo), d'una major complexitat en la de Perpinyà, i finalment de les de Mallorca i València (FORTEZA, *Les loges...*).

que fos el símbol de la seva classe, i el porxo que necessitaven –i que probablement van utilitzar durant algunes dècades– va ser magnificat. Els simples elements de suport es van veure transformats en columnes fasciculades, les obertures es van decorar amb traceria, l'embigat es va convertir en un enteixinat –pla, per tal d'ubicar-hi un pis a sobre– i es va cridar alguns dels principals artífexs de l'època per fer-se càrrec d'aspectes artístics del tot aliens als interessos dels promotors dels altres edificis de què hem tractat (escultura decorativa, vidrieres, pintura). Amb independència dels possibles models forans, el sistema mateix, basat en un saló ampli i mínimament compartimentat, amb coberta plana i sobremuntat per un pis que en repeteix l'estructura, es troba ja a la Barcelona del segle XIV al Saló del Tinell del palau Reial Major i al Saló de Cent de la Casa de la Ciutat, que bé poden haver inspirat l'esquema compositiu del que es vol que sigui l'òrgan de govern i l'espai de representació de la mercaderia. Al mateix temps, però, s'adapta la solució a les necessitats espacials concretes i a les particularitats de l'emplaçament. L'existència d'un pis superior comporta que els arcs diafragmàtics –arcuacions diafragmàtiques en aquest cas– siguin plans en la seva part superior. I el fet que aquestes arcuacions siguin paral·leles a l'eix longitudinal del saló –en comptes de transversals– té, potser, la seva raó de ser en la ubicació de la façana principal de la Llotja a l'actual carrer del Consolat (un dels costats llargs del rectangle): d'aquesta manera, per contrarestar les empentes dels arcs es regruixen els costats curts, i no calen contraforts als costats llargs, que poden adquirir major obertura i lleugeresa, i s'introdueix la sensació visual d'accés frontal.